



# هفت تپه

یحیی کوشی

اشاره:

جزئیات کاوشها و پژوهشها می تواند به متن گزارشهای کاوشگر هفت تپه استاد دکتر عزت الله نگهبان، مراجعه کند: Negahban, E. ; 1991. *Excavations at Haft Tepe. Iran.* (Phila delphia : University of Pennsyhlvania).

همچنین نگارش پارسی آن :

نگهبان، عزت الله ؛ ۱۳۷۲. حفاری هفت تپه دشت خوزستان. (تهران : سازمان میراث فرهنگی کشور).

کساوشهای باستان شناسی در هفت تپه خوزستان آگاهیهای ارزشمندی درباره یک دوره کمتر شناخته شده از تاریخ و فرهنگ ایلام را به پژوهشگران عرضه داشت. در اینجا و به مناسبت نخستین گردهم آیی باستان شناسی ایران پس از انقلاب اسلامی شایسته می نمود که به این جایگاه اندکی از نزدیکتر نگاهی بيشکنیم. صد البته خواننده علاقه مند برای

## آشنایی با محل هفت تپه

می گویند هنگامی که قصد انتخاب نامی برای هفت تپه داشتند مدتها فکر کردند و نمی دانستند چه عنوانی را برگزینند و جز بیابان خشک نیز چیزی دیده نمی شد که به استاد آن نامی انتخاب شود تا اینکه بالاخره تعدادی تپه کوچک و بزرگ جلب نظر کرد و ناحیه مزبور را هفت تپه نام گذاری نمودند. اکنون در همان محل که روزی بیابان خشک و بی آب و علف بود یکی از پر جنبش ترین و پربارترین واحدهای اقتصادی ایران در سالهای ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ یعنی طرح و ساختمان کارخانه نیشکر احداث گردیده و تأسیسات مختلف آن در این منطقه برپا شد و برای احداث مزارع نیشکر بالاچار مقدار بسیار زیادی از دشت را تسطیح کردند که در هنگام جابجایی خاک قطعاً مقدار زیادی از آثار باستانی که به صورت اتلاف کوچک و بزرگ در این دشت پراکنده بوده از بین رفته و

## موقعیت جغرافیایی هفت تپه و دشت خوزستان

دشت خوزستان که بنا بر کیفیت خاص جغرافیایی خود چه از نظر تعدد رودخانه های پرآبی که به این قسمت از فلات ایران سرازیر می شود و همچنین نوع خاک آن یکی از حاصلخیزترین دشتهای شمار می آید، که قدمت آن تقریباً از دوران عصر حجر آغار می گردد و تا حدود اواخر قرن هفتم پیش از میلاد به ترتیب تمدنهای گوناگونی را در خود پرورانیده است. شك نیست که موقعیت جغرافیایی و استعداد طبیعی این منطقه که ناشی از وجود جریان رودخانه های کارون و کرخه و چند رود دیگر است و منابع موجود در آن از هزاران سال پیش موجبات جلب توجه اقوام و طوایف گوناگون بوده است.

اقدام به حفر یک ترانشه موفق به کشف برجسته‌ای گردید و آن نمایان شدن بخشی از یک طاق بزرگ بیضی شکل آجری بود که بر روی آرامگاه مستطیل شکل زده بودند (عکس شماره ۱) و به موجب کتیبه‌ای که در محوطه حیاط معبد ضمن ادامه حفریات به دست آمد (عکس شماره ۲) معلوم شد این آثار متعلق به دوره ایلامی است و قدمت آن به حدود ۳۵۰۰ سال می‌رسد.

پس از این کشف بزرگ باستان‌شناسی کار با سرعت و اشتیاق بیشتری ادامه یافت، حیاط مفروش با آجر و سنگ تیشه بزرگی بدست آمد که اهمیت این آثار پیش از پیش آشکار گردید و بدین ترتیب تقریباً یک امر تصادفی و گزارش مختصری درباره آن موجب کشف محل باستانی هفت تپه و ناحیه وسیعی مربوط به تمدن بزرگ و مهم و شکوهمند ولی کم شناخته شده ایلامیها گردید.

گفته شده است میان شوش و چغارنبیل مکان مهم و مقدسی وجود داشته که احتمال می‌رود محل هفت تپه و آثار مکشوف در آن همان محل مزبور بوده باشد. با وجود مطالعات و کشفیاتی که تاکنون در زمینه شناسایی بیشتر تاریخ

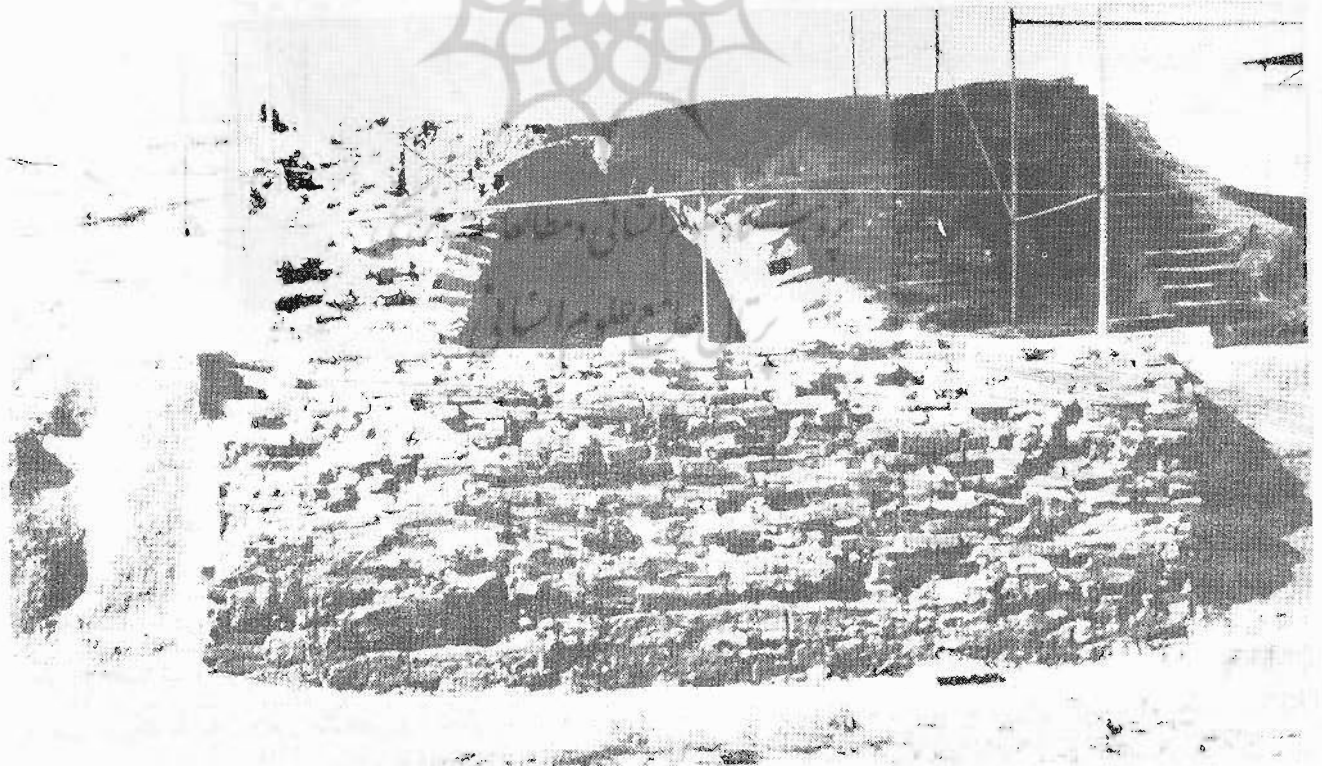
### ویژگیهای معماری ایلامی در هفت تپه

در زمستان سال ۱۳۴۴ کاوشهای علمی باستان‌شناسی هفت تپه از طرف اداره کل باستان‌شناسی و با همکاری و مشارکت باستان‌شناسان ایرانی به سرپرستی آقای عزت‌الله نگهبان که نگارنده هم در این گروه به عنوان عضو هیأت بودم آغاز گردید.

در آن سال بود که به هنگام جاده‌سازی و گسترش شبکه راههای ارتباطی در طرح نیشکر و مزارع تحت کشت اطراف مقداری آجر از زیر خاکهای تپه‌ای که روی آن عملیات انجام می‌شد نمایان گردید و جریان طی سلسله مراتب به اداره کل باستان‌شناسی رسید و بیدرنگ هیأتی به آن منطقه اعزام شد. در آن هنگام کسی تصور نمی‌کرد دیری نخواهد پاید که هفت تپه به عنوان یکی از میدانهای بزرگ و امیدبخش کاوش باستان‌شناسی در ایران مربوط به تمدن و فرهنگ ایلامی شهرت خواهد یافت.

هیأت باستان‌شناسی در سایه بررسی و مطالعه دقیق و

۱ - آرامگاه تپتی آهار.







۲ - کتیبه تپی آهار.

خوزستان و اطراف آن آثار و مدارک برجسته‌ای مربوط به فرهنگ و تمدن ایلامی بدست آمده که نمایشگر پیشرفت تاریخی این دوره از تمدن است. و مسلماً حفریات باستان‌شناسی هفت تپه در وسعت زیاد مناطق باستانی که حاوی آثار مربوط به تمدن ایلامی در این محل می‌باشد پرده از کیفیت هنر و فرهنگ آنها برمی‌دارد.

باید توجه داشت که دوران عظمت و شکوه ایلام و دوران استقلال سیاسی و فرهنگی آن قرون ۱۳ و ۱۲ ق.م بوده

ایلام به عمل آمده معیناً این شناسایی هنوز کامل و جامع و کافی نیست، به عبارت روشتر پیوستگی و تسلسل دوره‌های تاریخی این بررسی باستان‌شناسی در شوش، در گذشته نظم و پیوستگی منطقی در زمینه تسلسل دوره‌های تاریخی ایلام نداشته است. اما در حال حاضر این امیدواری بیش از هر جای دیگر در هفت تپه وجود دارد که ادامه حفریات در آن بتواند زوایای تاریک تاریخ ایلام را مشخص و آشکار سازد. به طور کلی در سایه کاوشهای علمی باستان‌شناسی در دشت



## آرامگاه

### الف - آرامگاه بزرگ

آرامگاه بزرگ مکشوف در هفت تپه به طوری که گفته شد از نظر شیوه طاق هلالی بیضی شکل و اینکه حدود ۱۵۰۰ سال پیش از طاق هلالی رومی قدمت دارد. حائز کمال اهمیت است. طاق تماماً از آجر ساخته شده و ملاط محکمی ظاهراً چون گچ و ساروج در آن به کار رفته است. ابعاد آجرهای به کار رفته ۸ × ۳۸ × ۳۸ سانتیمتر برای طاق هلالی از آجرهای کوچکتر و نیمه آجر استفاده شده. آجرها کج و به طرف شمال کار گذاشته شده برای این که اندود گچ بخوبی بر روی آن استوار گردد و هم چنین آجرها را قدری جلو و عقب کار گذاشته‌اند. محوطه داخل آرامگاه در حدود ۱۰ متر طول و حدود ۳/۲۵ متر عرض دارد. ارتفاع داخل آرامگاه از روی کف تا زیر طاق هلال در حدود ۳/۷۵ متر است. در داخل آرامگاه سکوی بزرگی که بیشتر سطح کف آرامگاه را فرا گرفته و متصل به دیوار شمالی و غربی می‌باشد وجود دارد. طول سکو حدود ۸/۱۰ متر و عرض آن حدود ۲/۹۰ متر می‌باشد. سکو به سه قسمت با اندازه‌های مختلف به وسیله دو دیوارک دیگر تقسیم گردیده است. قطر دیوارک‌های جانبی ۱۵ سانتیمتر و قطر دیوارک‌هایی که محوطه سکو را به سه قسمت تقسیم نموده‌اند در حدود ۲۰ سانتیمتر می‌باشد. هیچ کدام از این سه قسمت به طرز کاملاً منظم هندسی یک مستطیل تقسیم‌بندی نگردیده‌اند. در قسمت شمالی هفت عدد اسکلت که به ترتیب بر روی پهلوی راست خوابانده شده و پاها جمع گردیده است و سرها در طرف غرب سکو قرار گرفته بود وجود داشت و قسمت وسط سکو خالی بوده و در قسمت جنوب بر روی سکو دو یا سه اسکلت مشاهده می‌شود. احداث این سکوی بزرگ باعث شده که فقط قسمتی از کف آرامگاه باقی مانده و در قسمت شرقی سکو محل باریک و طولی در حدود ۴۰ سانتیمتر عرضی و ۸/۱۰ متر طول به صورت راهرو و یا کانالی باقی مانده (عکس شماره ۳). در قسمت غربی آن بر روی زمین دوازده اسکلت به طرز درهم و

و آثار هنری این دوره شامل ویژگیهای ارزنده‌ای است که تا پیش از آن زمان دیده نشده بود. در این زمان است که در شوش و چغابنیل بناهای بزرگ و باشکوهی برپا می‌شود و معابد و زیگوراتهایی شبیه زیگوراتهای موجود در بین‌النهرین ولی بیشتر با خصوصیات محلی ساخته می‌شود.

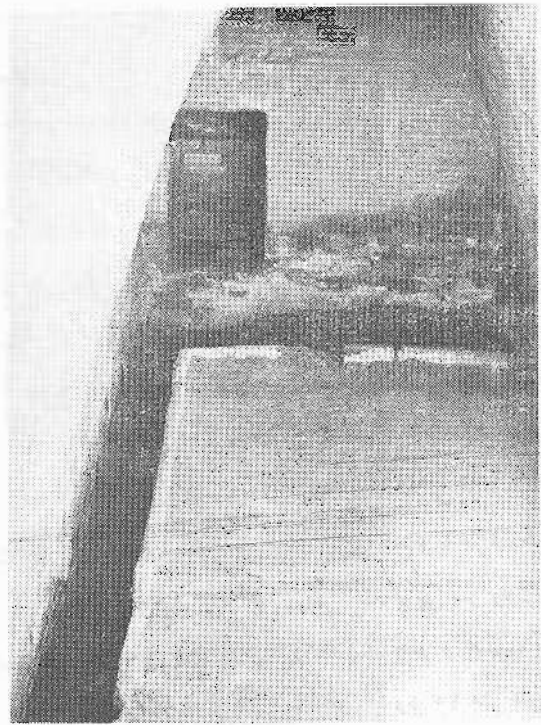
در حال حاضر کشف آرامگاه ایلامی در هفت تپه و محوطه حیاط معبد بزرگی در آنجا نمایشگر کیفیت و تمدن و فرهنگ ایلامی از نظر پیشرفت هنر معماری و دیگر هنرها است؛ طاق هلالی بیضی شکل مکشوف در هفت تپه حدود ۲۰۰ سال پیش از طاق هلالی موجود در آرامگاههای اطراف چغابنیل ساخته شده و به جرأت می‌توان گفت که طاق هلالی بیضی شکل نخستین بار در هفت تپه زده شده است.

کشف طاق هلالی در هفت تپه از نقطه نظر تاریخ معماری و بویژه طاق زدن بسیار مهم است و بطوریکه گفته شد سنت و معیار مراجعه به فن معماری طاق هلالی رومی را دگرگون می‌سازد زیرا که تا پیش از پیدایش طاق هلالی هفت تپه، طاق رومی ملاک مراجعه و تشخیص برای اینگونه طاق‌ها در جهان بوده در حالیکه اکنون طاق هلالی در هفت تپه حدود ۱۵۰۰ سال پیش از احداث و ایجاد طاق رومی است و این امر در تاریخ معماری ایران و تمدنی حائز کمال اهمیت است و افتخار بزرگ و غرورآمیز برای ایران است.

به طور کلی می‌توان ایلامیها را مبتکر ایجاد طاق هلالی و حل نمودن مسئله و شیوه پوشش آن دانست و آرامگاه مکشوفه در هفت تپه از جمله معروف‌ترین نمونه‌های طاق هلالی بیضی شکل بوده و از نظر معماری بسیار شگفت‌انگیز می‌باشد.

در محوطه حیاط معبد همان‌گونه که گفته شد سنگ نبشته‌ای پیدا شد که حاوی ۵۵ سطر به خط میخی است و از چپ به راست نقر گردیده است.

ترجمه بخشی از این سنگ نبشته نشان می‌دهد که یکی از سلاطین ایلام به نام تپ‌تی آهار در اینجا حکومت کرده و تشکیلاتی چون معبد و واحدهای دیگر ساختمانی بزرگ و باشکوه داشته است.



۳ - آرامگاه تپتی آهار نمای داخلی.

برهم و نامرتب بر روی زمین ریخته شده‌اند، در دیوارکهای جانبی که در لبه شرقی سکوی آرامگاه ساخته شده و آن را محصور نموده‌اند سه سوراخ و یا محل آب رو در قسمت جنوبی، یک سوراخ یا آبرو در قسمت وسط و دو سوراخ یا آبرو در قسمت شمال وجود دارد و عرض هر یک از سوراخها در حدود ۱۰ سانتیمتر می‌باشد. در قسمت جنوب شرقی آرامگاه در دیوار جنوبی در و یا مدخلی در آرامگاه وجود دارد و آرامگاه را به معبد آرامگاه مربوط می‌سازد. طاق خود آرامگاه به صورت قوسی بیضی شکل به طریق خوبی ساخته شده است ارتفاع طاق تا کف آرامگاه در حدود ۱/۴ متر و عرض دهانه طاق در حدود ۳/۲۰ متر می‌باشد و از هر طرف در حدود چند سانتیمتر جلوتر از دیوارهای جانبی آمده است. ارتفاع طاق از پا طاق تا مرتفع‌ترین قسمت جز در وسط حدود ۲/۳۵ متر است.<sup>۱</sup>

#### ب - آرامگاه دسته جمعی

در مجاورت آرامگاه بزرگ و در مغرب آرامگاه تپتی آهار واقع شده و فاصله بین آن تا آرامگاه تپتی آهار

به وسیله دو دیوار قطور که از خشت خام ساخته شده‌اند پیر شده است. قطر دیوار خشتی مجاور آرامگاه تپتی آمار در حدود ۴/۸۰ متر و قطر دیوار دوم تا آرامگاه دسته جمعی ۱ متر می‌باشد.

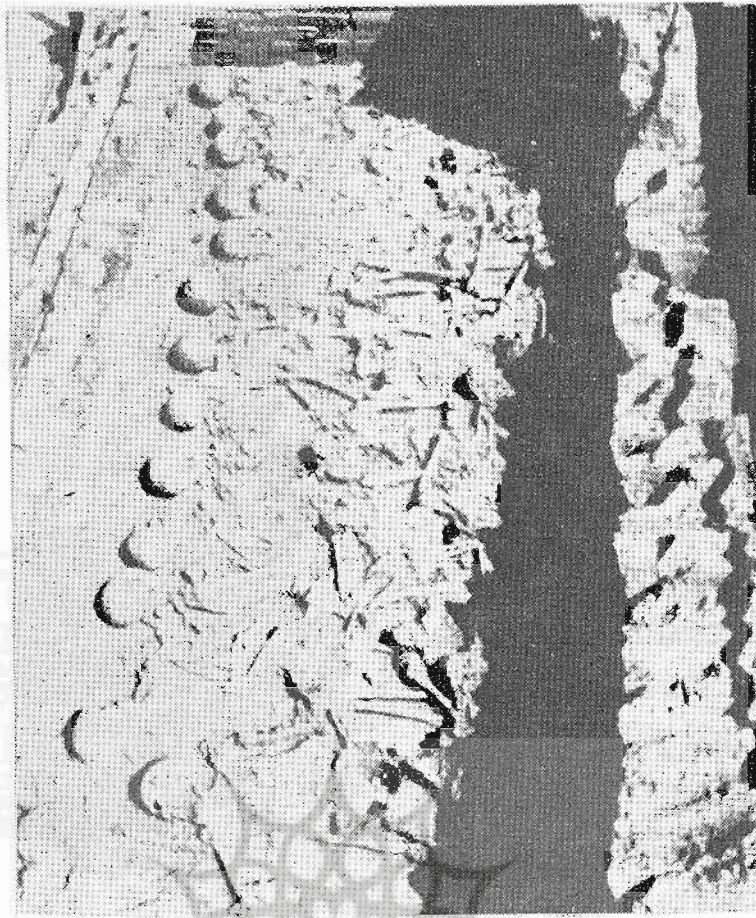
این آرامگاه نیز از آجر و ملاط گچ ساخته شده و آجرهای آن چهارگوش و به ابعاد  $۸ \times ۳۸ \times ۳۸$  سانتیمتر برای خود ساختمان و  $۶ \times ۳۵ \times ۳۵$  سانتیمتر برای ساختمان بخصوص سقف در آن مورد استفاده قرار گرفته است. ساختمان آجری آرامگاه محوطه‌ای در حدود ۵/۲۰ متر طول شمال جنوبی و ۲/۲۵ سانتیمتر عرض شرق غربی را فراگرفته است. قطر دیوارهای جانبی آرامگاه در حدود ۴۰ سانتیمتر است.

ارتفاع دیوارهای آجری دور آرامگاه بسیار کم و در حدود ۳۰ سانتیمتر از داخل آرامگاه بوده است و سپس طاق هلالی بر روی آنها قرار می‌گرفته. محوطه داخل آرامگاه دارای ۴/۸۰ متر طول و ۱/۸۵ متر عرض و بیشترین ارتفاع طاق این آرامگاه به علت اینکه طاق فرو ریخته است به طور دقیق معلوم نیست و تقریباً در وسط به ۱/۶۵ متر می‌رسد.<sup>۲</sup> در این آرامگاه ۲۳ اسکلت وجود داشت که چهارده عدد آنها به طور منظم و در جوار یکدیگر بدن در حالت دراز کشیده بر روی پهلو چپ، سرها به طرف مغرب آرامگاه و صورت به طرف شمال قرار گرفته بودند. ۹ اسکلت دیگر به علت عدم محل کافی به طور نامنظم بر روی آنها در طرف پاهای ردیف اول انباشته شده بودند (عکس شماره ۴) و مجموعاً ۲۳ اسکلت در این آرامگاه وجود داشت.

#### ۴ - محوطه حیاط معبد و الحاقات آن

حیاط معبد به وسیله گذرگاهی به آرامگاه اصلی اتصال یافته است. حیاط معبد به صورت مستطیل شکل ساخته شده و کف آن با آجرهای بزرگی به ابعاد  $۱۲ \times ۳۵ \times ۳۵$  سانتی متر مفروش گردیده است در قسمت تقریباً وسط حیاط معبد یک سکوی آجری دیده می‌شود که از آن ظاهراً به عنوان قربانگاه و یا محل برگزاری مراسم مذهبی استفاده می‌شده و از کف حیاط حدود نیم تا یک متر بلندتر بوده است. بر روی این





۴ - آرامگاه دسته جمعی پس از کاوش.

دیوارها ضمن حفاری مکشوف گردیده است، و پشت دیوارها دو گذرگاه آجری به عرض تقریبی دو متر از شمال به جنوب حیاط امتداد می‌یافته و در واقع در امتداد طول دیوار پیش می‌رفته و در حد جنوبی با یک پیچ وارد حیاط معبد می‌شده است.

به طور کلی، تکنیک معماری و مصالح به کار رفته در قسمتهای محوطه معبد و آرامگاه‌ها یا تکلیک معماری بناهای دیگر خارج از محدوده آرامگاه و معبد متفاوت به نظر می‌رسد و در قسمتهای دیگر در مصالح بیشتر از خشت خام استفاده شده و آجر کمتر مورد استعمال یافته است. برای تعیین حدود و تشخیص حد آثار معماری در نخستین فصل آغاز کاوش در هفت تپه، اقدام به حفر یک ترانشه آزمایشی در مقابل آرامگاه بزرگ گردید که در عمق ۷۵ متر به خاک بکر رسید و حدود دیوار خشتی شرقی، غربی جلو تپه آشکار و مشخص شد.

سکوی آجری سنگ‌نبشته استوانه‌ای شکل وجود داشته که ظاهراً در جریان حمله و ویرانی این تأسیسات توسط آشور بانی‌پال پادشاه آشور از بین رفته است و ضمن حفاریات قسمتی از این سنگ در نقطه دورتری از جای اولیه خود به دست آمد. روی سنگ بقایای خطوط میخی به چشم می‌خورد که البته عامل هوا و فرسایش و طول زمان بقیه خطوط را از بین برده است (عکس شماره ۵).

به طوری که گفته شد کف حیاط معبد با آجرهای بزرگی مفروش گردیده و ظاهراً از سه طبقه آجر به منظور کف‌سازی استفاده شده و بندکشی میان آجرها با ملاط گچ بسیار سختی پر شده است.

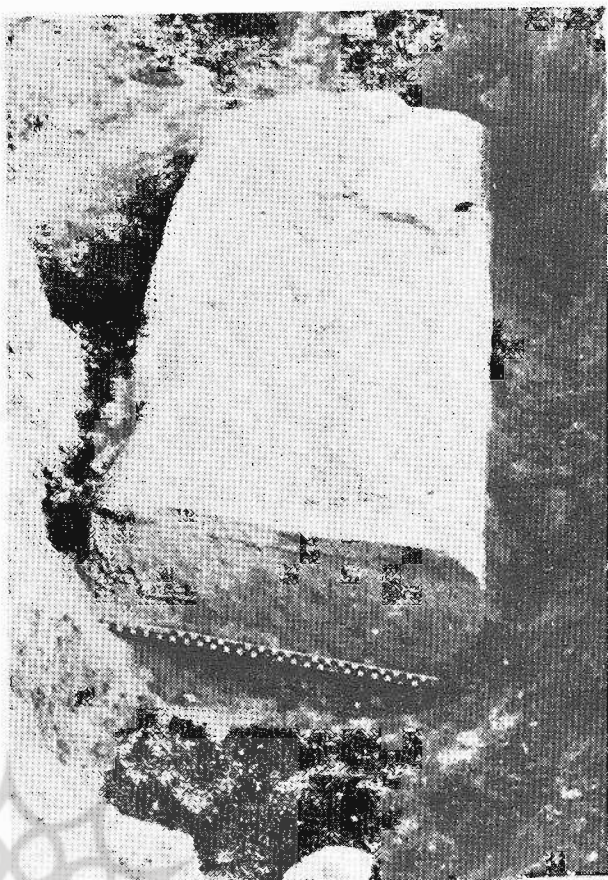
حیاط معبد مسقف نبوده و اصولاً با توجه به وسعت و مساحت زیاد و محوطه حیاط معبد، پوشش و احداث طاق برای آن خالی از اشکال نبوده است حیاط از دو طرف با دیوارهای محکم خشتی محصور می‌شده، آثار و بقایای



از تأسیسات واحدهای مسکونی و ساختمانی ایلام را محصور می کرده است. نوع مصالح بکار رفته در این قسمت از تأسیسات، خشتهای بزرگی است به ابعاد  $12 \times 35 \times 35$  سانتیمتر و  $10 \times 30 \times 30$  سانتی متر که خشتها غالباً از نوع خشتهای خشک شده در آفتاب و در برخی موارد گچ و نوع اندود قرمز رنگ نیز بر روی دیوارها مشاهده می گردد که جنبه تزئینی داشته است. و همچنین گل پیچهای سفالی و گاهی سنگی و مرمری نیز به دست آمده که برای تزئین دیوارها و احیاناً کف اطاقها مورد استفاده قرار می گرفته است.

### زیگورات

یکی دیگر از واحدهای ساختمانی بزرگ در حفاریهای هفت تپه آشکار گردیده و هنوز هم کاملاً خاک برداری نگردیده ساختمانی است که دارای قسمت عظیم و مرکزی بزرگی بوده و متعلقات آن در اطراف این هسته مرکزی واقع شده اند. آثار ساختمانی این قسمت بیشتر از خشت خام ساخته شده ولی در بعضی قسمتها از آجرهای بزرگ در فروش نمودن حیاط غربی استفاده گردیده است. ابعاد آجرها  $20 \times 38 \times 40$  سانتیمتر است. ارتفاع ساختمانها به علت از بین رفتن قسمت های فوقانی مشخص نیست ولی در بعضی از جاها ارتفاع قسمتهای باقیمانده از  $14/5$  متر متجاوز است. با توجه به این مطلب که حجمهای توخالی این ساختمان از قبیل اطاقها و راهروها و حیاط در وضعیت فعلی تپه از بقایای قسمتهای مرتفع این ساختمان که بتدریج در مرور ایام در اثر بارانهای زمستانی شسته شده و قسمتهای پائین ساختمان را پر نموده اند به نظر می رسد این واحد ساختمانی، به خصوص در قسمت هسته مرکزی که فعلاً حدود  $14/5$  متر ارتفاع آن باقیمانده است، در هنگام آبادانی بیش از  $30$  متر ارتفاع داشته است. این واحد ساختمانی عظیم به علت شباهت با وضعیت معماری معابد و زیگوراتها که در این منطقه از دنیای باستان معمول بوده است به نظر می رسد یک زیگورات مذهبی را معرفی می نماید. البته تاکنون دلایل کاملاً قطعی بر هویت این بنا که آیا زیگورات (معبد مذهبی) یا کاخ زیگورات و یا فقط قصر بوده است آشکار نگردیده ولی بهر



۵ - کتیبه سنگی هفت تپه هنگام کاوش.

### ۳- واحدهای مسکونی و بناهای خشتی و گلی :

قسمت سوم آثار معماری مکشوف در هفت تپه مشتمل بر بناها و اقامتگاههای خشتی و گلی است که این واحدهای مسکونی مساحت زیادی از سطح باستانی هفت تپه را فرا گرفته. در حال حاضر، آنچه طی چند سال کاوشهای دقیق علمی از این واحدهای مسکونی بناها و خانههای خشتی و گلی مربوط به تمدن ایلامی مکشوف گردیده، وجود دیوارهای قطور و طولی را در پشت محوطه حیاط معبد و در فاصله دورتری از آرامگاه بزرگ نشان می دهد و در واقع معرف دوران نسبتاً طویل زندگی و استفاده از این ناحیه به خاطر زیست و زندگی بوده است. در قسمت جنوب شرقی محوطه معبد، مقدار زیادی خانهها و بناهای خشتی و گلی کشف گردیده از جمله کشف دیوار خشتی عظیمی است که عرض آن بالغ بر ده تا دوازده متر بوده و با توجه به قطر بزرگ و حجیم بودن این دیوار ظاهراً جنبه استحضاطی و تدافعی داشته و بخش بزرگی

مجمه سازی ایلام و به خصوص در دوران اواسط هزاره دوم پیش از میلاد است.<sup>۵</sup>

ب - مجسمه های قالب گرفته گل پخته انسان.

این نوع مجسمه ها از انواع مختلف مرد یا زن و موسیقی دان مفرد یا با یکدیگر به صورت مختلف قالب گرفته و ساخته شده است. این مجسمه ها عموماً شکسته و ناقص می باشند و مقدار بسیار کثیری از آنها کشف گردیده و لیکن هنوز یک نمونه کامل از آنها به دست نیامده. به نظر می رسد به علت خاصی که احتمالاً با عقاید مذهبی این اقوام ارتباط داشته این مجسمه ها را به معابد و یا آرامگاه آورده و در آنجا نثار و یا نیاز می نموده اند و قسمتی از آنها شکسته و بر جای گذارده و قسمت دیگر را به همراه می برده اند.<sup>۶</sup>

به طور کلی در حفاری های هفت تپه انواع مجسمه های سفالی و فلزی و هم چنین انواع تیغه های سنگ چخماق و اشیاء سنگی تزئینی و سرگرزهای شکسته سنگی، انواع پیکانها، سوزنهای مفرغی، دگمه های مفرغی، تعداد بسیار زیاد خنجرهای مفرغی، اشیاء استخوانی، مهره های سنگی و یا از گل ورز داده شده به صورت استوانه ای و یا مسطح دارای نقوش هندسی و غیره و هم چنین اثر مهر، کتیبه ها و لوحه ها مکشوفه به خط میخی و اشیاء مختلف تزئینی مانند گردنبند، قطعات موزائیک، پروانه های تزئینی طلا و عقیق، پلاکهای مفرغی، پلاکهای قیر طبیعی، ظروف شیشه ای و بدل چینی، قرقره های تزئینی به دست آمده است که شرح مفصل هر گروه از آنها در کتاب هفت تپه تألیف استاد ارجمند جناب آقای دکتر عزت... نگهبان به چاپ رسیده است. ○

پی نوشتها:

- ۱ - نگهبان، عزت الله؛ ۱۳۷۲، حفاری هفت تپه دشت خوزستان. (تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور)، ص ۷۹ - ۸۰.
- ۲ - همان مرجع، ص ۸۱. ۳ - همان مرجع، ص ۸۵.
- ۴ - همان مرجع، صص ۱۳۲ - ۱۳۳.
- ۵ - همان مرجع، ص ۱۷۱. ۶ - همان مرجع، ص ۱۷۵.

حال حجم عظیم معماری نمایشگر بنای بسیار بااهمیتی می باشد. روی هم رفته سطح زیربنای این واحد ساختمانی به استثنای دیوارهای خارجی که ساختمان و حیاط را محصور نموده است در حدود ۷۵ متر طول شمال جنوبی و در حدود ۶۰ متر عرض شرقی، غربی دارد و منطقه ای در حدود ۴۵۰۰ متر مربع را دربر گرفته است.<sup>۳</sup>

سفال هفت تپه

سفال هفت تپه را می توان به دو دسته تقسیم کرد؛ قسمت اول سفالهای بدون نقوش رنگی که تعداد آن بسیار زیاد بوده و تقریباً قسمت عمده آثار سفالی مکشوفه در هفت تپه را شامل می باشند. این دسته عموماً از سفال نخودی رنگ با سایه رنگهای مختلف مانند نخودی صورتی یا نخودی سبز به انواع مختلف مشاهده می گردد. قسمت دوم سفالهای نخودی رنگی هستند که سطح آنها با نقوش ماده هندسی با رنگهای قهوه ای باز یا تیره و یا مایل به قرمز تزئین شده است. البته تعداد این قطعات بسیار کم و ناچیز است که واقعاً مجموع آنها نمی تواند دسته اصلی خاصی را معرفی نماید.

سفال ساده و بدون نقش رنگی که اکثریت سفال این دوره را تشکیل می دهد در بعضی موارد با نقوش کنده یا فشرده تزئین گردیده است. پوشش این گروه سفالها همان گونه که در بالا بدان اشاره گردید به رنگ نخودی مایل به سبز و یا صورتی بر اثر درجه و مدت حرارتی که در کوره بدان رسیده است سایه های مختلف رنگ نخودی را معرفی می کند. سفال با چرخ سفالگری ساخته شده است. در ظروف هفت تپه به طور کلی دسته خیلی کمتر مورد استفاده قرار گرفته و به ندرت ساخته شده است.<sup>۴</sup>

مجسمه ها

الف - مجسمه های گلی مکشوفه در آثار باستانی هفت تپه به طور کلی به دو دسته تقسیم می شود. دسته اول مجسمه هایی که نمایشگر پیکر و یا چهره انسان هستند و دسته دوم مجسمه هایی که حیوانات مختلف را نمایش می دهند.

مجسمه های گلی انسان که شامل بهترین نمونه های مختلف می باشد معرف کیفیت بسیار والا و پیشرفته هنر